

בענין כפיה במצוות

איתא בגמרא כתובות (פו. פו:) וז"ל א"ל תנינא במה דברים אמורים במצוות לא תעשה אבל במצוות עשה כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה לולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו עכ"ל. הרי רואים מגמרא זו שמכין מי שאינו רוצה לקיים מצוות עשה. אולם אינו מבואר בסוגיא אם מכין פלוני שבעתיד רוצה לעבור על לא תעשה כדי למונעו מכך. וכן אינו מבואר בסוגיא המקור לדין זה ואם דין זה שייך לכל אדם שיכול להכות חבירו מדין ערבות או דילמא דין זה שייך רק לבית דין. ולקמן בס"ד נבאר ספיקות הנ"ל ועוד גדרי כפיה במצוות.

שיטת רש"י בביאור סוגיא דכפיה על מצוות

איתא בגמרא כתובות (פו.) במה דברים אמורים [פירש"י – דלוקה ארבעים] במצוות לא תעשה. אבל במצוות עשה כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה לולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו [ופרש"י מכין אותו קודם שעבר על עשה ויש בידו לקיים] עכ"ל. הרי לפי רש"י הגמ' מחלקת בין מצוות לא תעשה אחר שעבר העבירה כגון שאכל נבלה שעונשו מדאורייתא במלקות ארבעים ותו לא לבין מצוות עשה שאין שום עונש אחר ביטול העשה, אולם יש דין של מכין אותו עד שתצא נפשו לפני ביטול העשה כשיודעין שאינו רוצה לקיימו בעתיד. עיין בחתם סופר (מס' חולין דף קלב: ד"ה במה דברים אמורים) שהעיר שהמקור לפירוש רש"י הנ"ל הוא דברי התוספתא (סוף פ"ג דמכות) שאיתא שם מכת תורה ארבעים חסר אחת אומדין אותו אם יש לו ללקות לוקה ואם לאו אינו לוקה, מכות מרדות אינו כן אלא מכין אותו עד שיקבל עליו או עד שתצא נפשו עכ"ל. הרי מבואר

שעור זה נאמר בליל שבועות תשע"ב בישיבת רבינו יצחק אלחנן.

בתוספתא שהכוונה היא לחלק בין מלקות דאורייתא שהיא רק ארבעים ולבין מכת מרדות דרבנן שנעשה קודם ביטול עשה שהיא אפילו יותר מארבעים והיינו עד שתצא נפשו.

ומבואר משיטה זו שהדין של מכין קודם ביטול עשה שייך רק במצות עשה אולם במצוות לא תעשה רק מצינו עונש אחר העבירה אולם קודם העבירה לא מצינו שיכולים להכות פלוני שעומד לאכול נבילות וטריפות בעתיד. וכן מצינו במשוכב נתיבות (ח"מ ס' ג ס"ק א) לבעל הקצות החושן שרק מצינו הכאה קודם העבירה בעבירות הידועות שנפרטו במס' סנהדרין (עג). במשנה שם ואלו הן שמצילין אותן בנפשן הרודף אחר חבירו להרגו ואחר הזכר ואחר הנערה המאורסה אבל הרודף אחר בהמה והמחלל את השבת ועובד עבודת כוכבים אין מצילין אותן בנפשן. אולם בשאר עבירות לא מצינו שמותר להכות כדי להציל מעבירה בעתיד. אולם כתב המשובב נתיבות שיש היתר לכל אדם להכות בהכאה בעלמא לאפרושי מאיסורא. והוסיף עוד המשובב נתיבות לתמוך בחילוק זה בין מצוות עשה שמכין עד שתצא נפשו למצות לא תעשה שלא מצינו כן מדברי רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות יא), וז"ל עתה נדבר בענין עונש בטול מצות עשה. אמרו זכרונם לברכה (חולין קלה:): אם יזהירו את האיש לעשות סוכה או לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו. ואמרו (ראש השנה יז.) כי האנשים אשר לא הניחו על ראשם תפילין מעולם הם הנקראים פושעי ישראל בגופן ועונשן חמור מן העובר פעם אחת על חייבי כריתות ומיתות בית דין עכ"ל. הרי שרבינו יונה מבאר שבב"ד של מעלה יש חומר גדול בביטול מצות עשה אפילו יותר מעובר על ל"ת וממילא מבאר המשובב נתיבות שרק מכין להציל מבטול מצות עשה ולא קודם שפלוני רוצה לעבור על מצות ל"ת חוץ מאלו שמפורטים במשנה שמצילין אותן בנפשן.

(עיין ברש"י חולין קלב: במה שביאר הגמ' באופן אחר.)

שיטת הר"ן בביאור סוגיא דכפיית על המצוות

אולם הר"ן בחולין (קלב: ד"ה בד"א המצות לא תעשה) ביאר הסוגיא באופן אחר משיטת רש"י הנ"ל. וז"ל נראה לי דמצות לא תעשה ועשה לאו דוקא אלא הכא קאמר במה דברים אמורים דמלקין

אותו ארבעים ותו לא במצות לא תעשה ר"ל שמכין אותו ואומר לו לא תעשה עוד מה שעשית ואז כיון שהעבירה עשויה לא מלקינן ליה תו וכן כיון שעבר סוכות ולא נטל לולב או שלא ישב בסוכה כיון דלית ליה תו למיתב בסוכה ויטול לולב מלקינן ליה ארבעים חסר אחת ותו לא וכן אם אכל חמץ בפסח אחר שהעבירה עשויה אבל אם היה בפסח והיה אוכל חמץ מלקינן ליה ולא רצה לעמוד מלאכול חמץ אע"ג דמצות לא תעשה הוא מחינן ליה תו עד שיאמר רוצה אני או עד שתצא נפשו כנ"ל. עכ"ל. ונראה שכוונת דבריו היא שחילוק הגמ' בין עשה ל"ת אינו חילוק בין מצות עשה לבין מצות לא תעשה וכמו שפירש רש"י, אלא החילוק הוא בין אם ביטל עשה כבר או עבר עבירה כבר שזה נקרא לא תעשה שאנו מכין אותו מכת מרדות בעד מה שבטל עשה או עבר עבירה בעבר ואומרים לו שלא תעשה מה שכבר עשית בעבר. ומכת מרדות לאחר מעשה הוא רק עד שיעור ארבעים שהוא הכעין דאורייתא של מלקות בתורה שהיא מלקות ארבעים.

אולם הכוונה במצוות עשה היא לאו דוקא במצות עשה בנגוד למצוות לא תעשה אלא הכוונה היא קודם ביטול העשה או קודם גמר העבירה שאז אנו אומרים לאדם שלא רוצה לשבת בסוכה שתשב בסוכה וכן לאדם שאוכל חמץ וממשיך לאכול אנו אומרים לחדול מלאכול חמץ ואם אינו שומע מכין אותו עד שתצא נפשו על העתיד שיקיים העשה ויפסיק מלעבור הלא תעשה. נמצא שיש ב' חידושים בדברי הר"ן. הראשון הוא שיש מכת מרדות לא רק אחר גמר עבירה אלא גם אחר ביטול עשה, והשני הוא שמכין עד שתצא נפשו לא רק במצות עשה קודם שיבטל אותה אלא גם במצות לא תעשה מכין על שם העתיד שיפסיק מלעבור העבירה. החידושים הנ"ל הם דלא כדברי רשי הנ"ל בביאור הסוגיא.

ויש להוסיף עוד שמשמעות הר"ן היא שכל המלקות בסוגיין הן מכת מרדות דרבנן שמסתבר להשוות דיני דרבנן אהדדי ולחלק בניהם, דהיינו מכת מרדות אחר ביטול עשה או עבירה שזה מדין מכין אותו עד שתצא נפשו. ולפי זה נמצאת סיוע לדברי הפרי מגדים בפתיחה הכללות (חלק רביעי אות ח) שכתב שהדין של מכין אותו עד שתצא נפשו הוא דין דרבנן.

דברי האחרונים בכפיה במצוות לא תעשה

שיטת הר"ן הנ"ל שיש כפיה במצוות לא תעשה דהיינו להכות לפלוני שרוצה לעבור לא תעשה כדי למנעו מכך מבואר גם כן בדברי גדולי האחרונים. עיין בחידושי רע"א כתובות (פו. ד"ה בד"א במצוות ל"ת) שכתב וז"ל קשה הא פשיטא דגם בלא תעשה אם בא לעבור כופים אותו ומכין עד שתצא נפשו שלא לעבור וכו' עכ"ל. וכן נקט המנחת חינוך (מצוה ח אות י) וכתב דלא מבעיא פלוני שרוצה לעבור לא תעשה בקום ועשה כגון אוכל נבילות וטריפות שדבר פשוט הוא שכופין שלא לעבור שהרי זה חמור יותר מביטול עשה. אלא אפילו בעובר בלאו בשב ועל תעשה כגון אם לא נותן צדקה לעני ועובר בלאו דולא תקפץ את ירך (דברים טו-ז) גם כן כופין. וכתב שהדבר מסתבר דלא יגרע עבירת לאו דשב ואל תעשה מביטול עשה דשב ואל תעשה שודאי כופין עליו.

אולם, המנחת חינוך דן גם כן בקושית המשובב נתיבות הנ"ל שאם כופין על כל לא תעשה קשה מדברי המשנה בסנהדרין (עג). ואלו הן שמצילין אותן בנפשן שרק הורגין להציל מעבירות מסוימות ולא מכולם. וכתב המנחת חינוך ליישב בכמה דרכים. אחד הוא שהעבירות שניתנו להצילם בנפשם שהם מדין רודף הורגין אפילו אם הם בשוגג. אולם, בשאר עבירות שאין להן דין רודף ורק יש מצוה לאפרושי מאיסורא רק מכין אותו אם יודעין בודאי שיודע שעושה איסור. ובעוד דרך כתב המנחת חינוך ליישב שהדין של ניתן להצילו בנפשו שהוא מדין רודף הוא חיוב על כל אחד מישראל להציל הנרדף. אולם בדין כפיה על המצוות הן מצוות עשה והן מצוות לא תעשה הוא חיוב רק על בית דין, ורשות על שאר בני אדם. וכתב המנחת חינוך שהמקור לחיוב ב"ד הוא הפסוק (דברים כג-כד) מוצא שפתיך תשמור ועשית וכו' ודרשינן (ר"ה דף ו:) ועשית אזהרה לב"ד שיעשוך. הרי שב"ד מצווה לכופו להביא קרבנו.

שיטות הקצות והנתיבות בענין כפיה במצוות

בנידון הנ"ל אם דין כופין אותו עד שתצא נפשו הוא דין רק בבית דין או בכל הדיוט נחלקו עוד בזה גדולי האחרונים. כתיב (שמות כא-

(א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, ואיתא בגמרא סנהדרין (ז):
 וז"ל ואלה אשר תשים אשר תלמדם מיבעי ליה אמר רבי ירמיה
 ואיתימא רבי חייא בר אבא אלו כלי הדיינין. ומבואר בתוס' סנהדרין
 (ב: ד"ה ליבעי) דכתב דילפינן בגיטין (פח:): מדרשה לפניהם ולא לפני
 עכו"ם שצריכים דיינים סמוכים ולא הדיוטות ודרשה זו לענין כפיה
 וכפי דרשת חז"ל הנ"ל שתשים אלו כלי הדיינים. וע"פ הנ"ל נקט
 הקצות (סי' ג ס"ק א) שצריכים בית דין של סמוכים לכפיה ובזמן הזה
 שאין לנו סמוכים אפילו הכי יש דין כפיה משום דעבדינן שליחותיהו.

אולם, המשובב נתיבות הרחיב עוד בדיבורו וכתב ליישב השגת
 הנתיבות (ס"ג ס"ק א) מגמ' ב"ק כח. דאיתא התם וז"ל מנין לנרצע
 שכלו לו ימיו ורבו מסרהב בו לצאת וחבל ועשה בו חבורה שהוא פטור
 ת"ל (במדבר לה-לד) לא תקחו כופר לשוב לא תקחו כופר לשוב
 ומבואר בגמ' שלמ"ד עביד איניש דינא לנפשיה שפיר מוכן שרבו יכול
 להכות העבד. אולם למ"ד לא עביד דינא לנפשיה ביאר הגמ' באחד
 האופנים שמירי שמסר לו רבו שפחה כנענית והרב מכה אותו לצאת
 לאפרושי מאיסורא. והעיר הנתיבות הרי הרב מכה העבד בלי שום ב"ד
 נמצא שלא צריכים ב"ד לכפיה אלא הדיוט שפיר כופה. וכתב המשובב
 נתיבות ליישב ולומר שיש לחלק בין כפיה לקיים מצוות עשה שצריך
 ב"ד של סמוכים ובזה"ז עבדינן שליחותיהו לבין כפיה לאפרושי
 מאיסורא שמותר על ידי הדיוט שהרי כל אדם מצווה להציל חברו
 מעבירה.

אולם שיטת הנתיבות היא שאין לחלק בין אפרושי מאיסורא
 לביטול עשה ושניהם אינם צריכים בית דין וסגי בכפיה ע"י הדיוטות.

דברי הים של שלמה לאפרושי מאיסורא

ברם, יש לציין דברי הים של שלמה (בבא קמא פרק ג' סי' ט) שגם
 כן נקט שלא צריך בית דין לאפרושי מאיסורא וכתב וז"ל וכן איתא
 בערכין (טז:): יכול לא יכנו ולא יסטרנו על דבר תוכחה כו'. אלמא
 שמותר להכותו על דבר תוכחה. ודוקא באדם מוחזק לכשרות, שידוע
 שלשם שמים עשה והוא אדם חשוב ומופלג. אבל בסתמא דאינישי לאו
 כל כמיניה, דאם כן לא שבקת חי לכל בריה. וכל אדם ריק ילך ויכה
 חברו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא.

והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין, או לאדם חשוב שראוי להיות דבריו נשמעים גם כן לפי שעה מותר להכות חברו, ולהפרישו מאיסורא. והכל לפי ראות עיני הדיין, ודוקא לאפרושי משארי איסורא, דבינו לשמים, אבל מה שבין אדם לחבירו, כגון אחד שהכה חברו, שמותר לכל אדם, אפילו איש פשוט, להציל אהיו. ויכול להכות המכה, כדי להציל המוכה כמו שאפרש לקמן עכ"ל.

הרי שהים של שלמה ביאר שאע"פ ששרי להכות לאפרושי מאיסורא ושרי ע"י הדיוט שלא ע"פ בית דין וכדברי הקצות והנתיבות הנ"ל אפ"ה הרשות נתונה רק לאדם חשוב שמוחזק בצדקות כי בלאו הכי כל אדם יבא ויכה חברו ויאמר שעושה את זה לאפרושי מאיסורא ואין אנו יודעים שיש לו נאמנות שכך כוונתו. אולם, העיר הים של שלמה שאם פלוני מכה חברו יכול להכות המכה כדי להציל המכה מעבירה ולהציל הזולת ובזה אין צריך להיות אדם המוחזק בצדקות שהרי יש רגליים לדבר מגוף העובדא שכוונתו לשם שמים להציל חברו וצריכים אנו להציל המוכה מיד שהרי עכשיו צריך הוא להצלה מכל אדם.

דברי החתם סופר בענין כפיה במצוות

עיינ בשו"ת חת"ס (חושן משפט סימן קעז) שגם כן נקט כשיטות הנ"ל שלאפרושי מאיסורא לא צריך ב"ד. וכתב שיש להביא סמך לזה מהפסוק (ויקרא כ:ד) וז"ל ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האיש ההוא בתתו מזרעו למלך לבלתי המית אותו וכתב וז"ל משמע שהיה על עם הארץ שלא יעלימו, ועם הארץ איננו ב"ד כדמוכח בפ' חטאות דעם הארץ בעשותה היינו הדיוט וב"ד היינו עיני העדה ואם כן על כל עם הארץ הטיל הכתוב שלא יעלימו.

אולם הוסיף עוד החתם סופר לבאר שבנוגע למשפטים דהיינו להוציא ממון מיד מוחזק וכן להוציא אשה מיד בעלה שהוא מוחזק בה צריך כפיה דוקא ע"י ב"ד של סמוכים ואנן שליחותיהו דקמאי.

דברי התרומת הדשן באפרושי מאיסורא

איתא בתרומת הדשן (סי' ריח) שאלה מי ששמע אשתו מקללת ומזלזלת באביה ואמה והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל.

שרי להכותה כדי לייסרה שלא תעשה או לא. תשובה יראה דבכה"ג שרי וכו' וראייה מהא דאיתא פרק המניח (ב"ק כח.) דנרצע שכלו ימיו ורבו מסרהב בו לצאת ולא יצא וחבל בו פטור. ומוקי לה רב נחמן ברבי יצחק כשמסרו לו שפחה כנענית וחבל בו כדי לאפרושי מאיסורא דמשיצא לחירות אסור. ופרש"י דרשאי לחבל בו דאין עושה דינא לנפשיה רק לשמים. הא קמן כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה רשאי להכותו ולייסרו להפרישו מן העבירה ואין צריך להביאו לב"ד שיפרישוהו המה בכחם ובגזירותם, דאם לא כן גבי נרצע מאי שרי לחבול בו יביאנו לב"ד. הנראה לע"ד כתבתי עכ"ל. הרי דהתורמת הדשן נקט כדברי האחרונים הנ"ל שלא צריכים ב"ד משום אפרושי מאיסורא וסגי על ידי אדם הדיוט בעצמו.

וכן מבואר בשו"ע (חושן משפט סי' תכא סע' יג) וז"ל וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חבירו ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה יכול להכותו כדי לאפרושי מאיסורא. הגה וכן מי שהוא עושה דבר עבירה רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור ואין צריך להביא לב"ד. עכ"ל. הרי רואים דנקטינן לדינא שאפילו בהדיוט בלי ב"ד יכול להכות חבירו לאפרושי מאיסורא. ובענין היתר של הכאה ביאר הים של שלמה (שם) וז"ל ומכל מקום אל ימהר בהכאה אם לא התוכחה גמורה מקודם. ורואה שאינה נשמעת ולא דוקא הרב לעבדו, ובעל לאשתו, ה"ה כל בר ישראל יכול להכות חבירו, כדי לאפרושי מאיסורא עכ"ל.

בענין הכאה לאפרושי לאפרושי מאיסורא אם הוי היתר לכתחילה או רק פטור תשלומין

ועיין בשדי חמד (ח"ז מערכת ה"א אות ד) שכתב עפ"י הפוסקים שדין זה של אפרושי מאיסורא ששרי להכותו הוא דין לכתחילה ולא רק פטור מתשלומין. וכתב שאיתא בגמ' בבא קמא כח. מניין לנרצע שכלו לו ימיו ורבו מסרהב בו לצאת וחבל ועשה בו חבורה וכו' ופרש"י (שם ד"ה איסורא) וז"ל ורשאי להלקותו ולהפרישו דהאי דינא לאו לנפשיה הוא. הרי מבואר ברש"י שיש גם היתר גמור להכותו ולא רק פטור תשלומין. וכתב עוד השדי חמד שאע"פ שלשון הר"מ (פ"ג הל' עבדים הל' ה) כלשון הגמ' שהוא רק פטור תשלומין (וכן העיר ידידי הרב ד"ר משה שטראוך שיחיה) יש לפרש דברי הר"מ גם כן כמו

שיטת רש"י. אולם, הנצי"ב במרומי השדה (בבא קמא כח. ד"ה עד האינדא התירא) נקט שלרש"י מותר לכתחילה להכות לאפרושי מאיסורא ולהר"מ אינו אלא פטור תשלומין.

אולם, עיין בספר חבלי חיים להרה"ג ר' חיים עוזר רוזנטל שליט"א (עמ' טז) שכתב להעיר על דברי הנצי"ב וכתב שיש לפרש דברי הר"מ ששרי לכתחילה שהרי הר"מ (פרק ה הל' חובל ומזיק הל' א) כתב וז"ל אלא כל המכה אדם כשר מישראל בין קטן בין גדול בין איש בין אשה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר (דברים כה-ג) לא יוסיף להכותו אם הזהירה תורה מלהוסיף בהכאת החוטא קל וחומר למכה את הצדיק. והרי במכה חבירו לאפרושי מאיסור אין זה דרך מריבה שיקרא דרך נציון. (ועי"ש במה שהעיר בדברי רש"י.)

מסקנת הדברים בנוגע לב"ד בכפיה על מצות עשה

בנוגע לכפיה במצוות עשה הביאנו למעלה שיטת האחרונים בזה שלפי המנחת חינוך (מצוה ח אות י) הנ"ל יש חיוב על הב"ד ורשות לכל אדם, ולפי הקצות (סי' ג ס"ק א) ומשובב הנתיבות (סי' ג ס"ק א) הכפיה כמצות עשה ניתנה רק לב"ד סמוכין, ולב"ד של הדיוטות מדין שליחותיהו, ולפי הנתיבות (ס' ג ס"ק א) הכפיה נעשית ג"כ ע"י הדיוטות, ונראה שיש לצדד כדברי הקצות. ונראה לומר שכיון שהגמרא בכתובות (פו.-פו:) מחלק לפי רש"י (שם) בין מלקות ארבעים לבין מכין אותו עד שתצא נפשו ולפי הר"ן (חידושי הר"ן בחולין הנ"ל) בין מכת מרדות אחר העבירו או הביטול עשה לבין מכין אותו לפני ביטול עשה או לפני עשיית הלאו, יש לומר שדין מכין אותו עד שתצא נפשו הוא דין בב"ד דומיא דמלקות או מכת מרדות. אולם, אפרושי איסורא שלא קשור לסוגיא של כתובות (פו.-פו:) שפיר שייך להיות נמסר ביד הדיוטות שאינם חלק מהב"ד.

ביאור מכין אותו עד שתצא נפשו

עוד ראיה שדין של מכין אותו עד שתצא נפשו דין בב"ד מובא בספר חבצלת השרון להרה"ג ר' מרדכי קרליבך שליט"א (שמות פרשת משפטים בכפיה על המצוות ובדין מכין אותו עד שתצא נפשו) ובספר כהלכות הפסח – קונטרס כפיה על המצוות (עמ' תלג-תמא) להרה"ג ר

מיכאל אריה ראנד שליט"א שניהם דנו במח' הראשונים בהגדרת עד שתצא נפשו. שיטת הר"מ בספר המצוות (שורש ארבעה עשר) היא כפשוטו עד שימות וז"ל אמנם מצות עשה בכללם כל מצוה מהם כשתתחייב עשייתה יש לנו שנלקה הנמנע מלעשותה עד שימות או יעשה אותה וכו'. הרי שהר"מ נקט תצא נפשו כפשוטו דהיינו עד שימות. אמנם, עיין בשיטה מקובצת (כתובות פו.) עפ"י תלמידי רבינו יונה שכתב באופן אחר וז"ל ובכל מקום שאמרו מכין אותו עד שתצא נפשו רוצה לומר שאין שם שיעור ידוע אלא שיחלישו כחו. והקשו בספרים הנ"ל שאם כוונת הדין של מכין אותו עד שתצא נפשו היא שרוצים שפלוני יקיים המצוה מה תועלת יש אם נכה אותו עד שימות כפי שיטת הר"מ, הרי עכשיו בודאי לא יקיים המצוה. עיין בשו"ת חתם סופר (חושן משפט ס' קעז) שדן בזה וכתב שבודאי אין מכין אותו להמיתו בפעם אחת אלא הכאה אחר הכאה עד שימות כדי שבין כך ישמע ויקיים המצוה ואם ימות אחר כמה הכאות וקיים המצוה הרי מת זכאי ואם נשאר בחיים אחר המצוות הרי בודאי שטוב הוא. ועיין באגרות משה (או"ח חלק ה סי' כ אות ח) שכתב בדרך דומה ליישב הענין וז"ל פשוט וברור שאסורין להכותו בחרב שהוא להורגו, דהא כל ההכאה הוא כדי שיקיים המצוה, ולא לעונש. שאין שום עונש בידי אדם על מי שאינו מקיים מצות עשה, ואם יהרגוהו הא לא יקיים העשה ובודאי שאם יכהו לקיים העשה בדבר שיכול ליהרג בו, יתחייב המכהו מיתה כדין רוצח, אם היה בהתראה, אלא הדין להכות לקיים העשה בדבר שאין בידו להמית, וכו' אף שלהכאת מלקות, אף שג"כ אין מכין אותו אלא ברצועה שאין בידה להמית, מ"מ צריך אומד דב"ד אם יכול לקבל (מכות כב.-כב.), ולענין הכאה לקיים עשה אינו צריך אומד, אלא מה שפשוט לסתם אינשי שהכאה זו לא ימיתו צריך להכותו. שא"כ בחרב וודאי אסור להכות כדי לקיים עשה, וכו' עכ"ל. הרי שהחת"ס והאג"מ נקטו שכוונת ההכאה היא שיקיים המצוה וצריך להכות בכל פעם הכאה שאין בה הכאת מיתה וממשיכים לעשות זאת עד שימות או יקיים המצוה, אולם בודאי אסור להכותו מכה שבודאי יבא למיתה.

אולם בספר חבצלת השרון הנ"ל ובקונטרס כפיה על המצוות הנ"ל נקטו באופן מחודש והוא דכפיה על המצוות שמכין אותו אינה רק דבר שיגרום לקיים המצוה אלא היא ג"כ עונש על שמורד ואומר שאינו

רוצה לקיים המצוה. ועפ"י יסוד זה ביארו שמכין אותו עד שתצא נפשו מדין עונש ומשום כך צריך ג"כ ב"ד שהרי כל עונשין שמצינו הם רק בב"ד.

מקורות שיסוד מכין אותו עד שתצא נפשו הוא עונש על המרידה

יסוד הנ"ל שמכין אותו עד שתצא נפשו הוא עונש על מרידה מבואר בקונטרס הנ"ל ובספר חבצלת השרון הנ"ל (עמ' תסד-תסח) עפ"י דברי רש"י בחולין. איתא בגמ' חולין (קי:): דתניא כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין שלמטה מוזהרין עליה (עיין בתוס' בבא בתרא דף ח: ד"ה אכפיה לרב נתן). הרי מצוה כמו כבוד אב ואם שהתורה כותבת להדיא שכר בעד המצוה דכתיב (שמות כ-יב) למען יאריכון ימיך וכו' אין בה דין כפיה ואיתא ברש"י (שם ד"ה שמתן שכרה בצדה) וז"ל לכך פירש מתן שכרה לומר אם לא תקיימנה זהו עונשו שלא תטול שכר זה. הרי רש"י מפרש שבעלמא כפיה היא עונש ומצוה שמתן שכרה בצדה לא צריך העונש של הכפיה שהרי חסרון הברכה שמפורש בתורה אם לא מקיים המצוה היא העונש.

וכן הוכיחו בספרים הנ"ל שיסוד שמכין אותו עד שתצא נפשו הוא עונש על המרידה מדברי הרמב"ן על התורה (שמות כ-ח) שכתב וז"ל ואין עושין דין במצות עשה כלל אלא במורדים, כמו לולב וציצית איני עושה, סכה איני עושה (כתובות פו. פו-): שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו עכ"ל. הרי שהרמב"ן פירש שמכין אותו עד שתצא נפשו הוא עונש של מרידה ולכן כתב להדיא שנעשה על ידי הסנהדרין כמו כל עונשין.

ובספר חצלת השרון הביא דברי המהרי"ן חיות בספרו תורת הנביאים (סוף פ"ח) שכתב כיסוד הנ"ל עפ"י דברי הר"מ במורה נבוכים ח"ג סי' מא וכתב וז"ל לפי מה שבארתי שיטת רבינו [הרמב"ם] דכל שמורד ועומד נגד התורה אפילו לבש שעטנז לבזיון התורה, מפני שאיננו מודה דהיא מן השמים נדון עונש כפירה לא עונש ב"ד. הבנתי נמי מה דמצינו (כתובות פו. פו-): בלולב ואינו עושה סוכה ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו, ולכאורה קשה ואיך יתכן דעונש עשה אשר

קל מלא תעשה דהרי עשה דוחה לא תעשה, וגם ליכא עונש קבועה על עבירת עשה, וא"כ למה מכין אותו עד שתצא נפשו וכו' משא"כ כשאומר לולב ואינו עושה, דהוא מורד ועומד נגד התורה, ומן הסתם איננו מודה כי מצוה זו נאמרה מפי ה' וא"כ נדון כמכחיש מכין אותו עד שתצא נפשו וכו' ועיין רמב"ן פרשת יתרו דכתב נמי כן. עכ"ל.

שיטת היראים בכפיה במצוות

שיטת רבי אליעזר ממיין בספר יראים ס' קסד [רעח] בנוגע לשמיטת כספים היא שצריך המלוה לומר ללוה שמשמיט החוב ובלאו הכי החוב עדיין קיים. וכתב היראים וז"ל ואם אינו רוצה המלוה לומר משמיט אני יכפוהו ב"ד כדתניא בכתובות בהכותב (פו.) על פריעת בעל חוב מצוה שהיא אי לא בעי למיעבד מצוה מאי א"ל תניא בד"א במצות לא תעשה אבל מצות עשה וכו' מכין אותו עד שתצא נפשו. ונראה לי שאין הדברים הללו אלא בב"ד של ארץ ישראל אבל בב"ד של חוץ לארץ אינן רשאים לכופו במכין אותו דהא דתניא מכין אותו קנסא הוא וכל קנס דממון אין דנין בחו"ל דאין דנין קנסות דממון בחו"ל אלא במידי דשכיחא ואית ביה חיסרון כיס כדאמרינן בבא קמא בהחובל (פד:) ובגיטין בהמגרש (פח:) והא לא שכיחא הוא. עיין בקונטרס כפיה על מצות הנ"ל (עמ' תלז) שהביא דברי היראים וכתב שהיראים סובר שיש חיוב ב"ד בכפיה על מצות עשה אולם לא אמרינן שליחותייהו. והקצות שהבאנו לעיל סבירא ליה שיש חיוב ב"ד בכפיה על מצות עשה, אולם אמרינן בזה שליחותייהו. עיין בספר חמדת ישראל בקונטרס נר מצוה להגאון ר' מאיר דן פלאצקי זצ"ל שכתב בביאור שיטת היראים שסבירא ליה דכפיה על המצות היא עונש ובעונשין כמו קנסות לא אמרינן שליחותייהו. אולם, נראה מדברי השו"ע בכמה מקומות שיש כפיה בזמן הזה עיין בשו"ע יו"ד ס' רסא ברמ"א סע' א בענין כפיה בנוגע למצות מילה וכן עיין בשו"ע (אבן העזר ס' א סע' ג) לגבי כפיה על מצוות פרו ורבו. הרי חזינן שהפוסקים דנו בנוגע לכפיה גם בזמן הזה, ולכאורה נראה מזה סיוע לדברי הקצות שאומרים שליחותייהו בנוגע לכפיה במצוות. ועוד י"ל לסיוע לשיטת היראים עפ"י דברי הקונטרס הנ"ל שנקט שבכפיה במצוות עשה יש ב' דינים, (א) הכאה בעלמא כדי שיקיים המצוה; (ב) הכאה עד שתצא נפשו

בתורת עונש. ואפשר שעבדינן שליחותייהו רק בנוגע להכאה בעלמא שאינה בתורת עונש ולא לגבי ההכאה עד שתצא נפשו שהיא בתורת עונש. ולפי זה יש לומר שכל מקום שנאמר כופין עד שתצא נפשו בזה"ז אין הכוונה לומר כן בדייקנות אלא לשון הגמ' נקט והכוונה רק לכופין בהכאה בעלמא.

כפיה בשבת ויו"ט

עיין בפמ"ג- פתיחה להל' שבת אות ג שציין לדברי הר"מ פרק כד הל' שבת הל' ז אין עונשין בשבת וכו' שנאמר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת (שמות לה-ג) זו אזהרה לבית דין שלא ישרפו בשבת מי שנתחייב שריפה והוא הדין לשאר עונשין. ועיין שם בפמ"ג אות ה שכתב להסתפק בהכאה במי שלא רוצה לקיים מצוה אם אפשר לעשותה בשבת ויו"ט. עיין בקונטרס כפיה על המצוות הנ"ל שהציע שיש לתלות ספיקות הפמ"ג בשאלה הנ"ל אם מכין אותו הוא זירוז לקיים המצוה שלפי זה שרי בשבת ויו"ט, או אם זה עונש והרי אין עונשין ביום טוב. ושוב הציע בקונטרס הנ"ל עוד ביאור בספיקת הפמ"ג הנ"ל והוא שהרי בשבת ויו"ט אין דנין דין (עיין ביצה דף לו:) וספיקת הפמ"ג היא אם כפיה במצות טעונה ב"ד והוי דין או לא.

עיין בספר חמדת ישראל שציין לדברי הריטב"א (ר"ה כח: ד"ה לא צריכא) שנקט בפשטות דמכין לקיים מצוה אפילו ביו"ט. ונראה עפ"י דברי הקונטרס הנ"ל שהריטב"א נקט כמו הצד שאין ההכאה מדין עונש אלא מדין זירוז או שנקט שלא צריכים ב"ד לכפייה על מצות עשה וכדברי הנתיבות הנ"ל. ועוד צד מבואר בקונטרס הנ"ל שאפשר שסבירא ליה כמו השפת אמת (מגילה ז: ד"ה במשנה אין בין יו"ט לשבת אלא א"נ) שהובא בקונטרס הנ"ל שרק בשבת ולא ביו"ט יש איסור לב"ד להכותו כדכתיב (שמות לה-ג) לא תבערו אש בכל מושבותיכם וממילא אין חידוש בדברי הריטב"א.

בענין כפיה במצוות קודם זמן המצוה

עיין בגליוני הש"ס להגר"י ענגיל זצ"ל (כתובות פו.) שדן אם הדין שכופין במי שאינו רוצה לשבת בסוכה שייך רק בזמן יו"ט או אפילו

לפני יו"ט כופין אותו אם אמר שלא אשב בסוכה כשיגיע סוכות. ועיין בקונטרס כפיה על המצוות הנ"ל שתלה ספק זה בנידון הנ"ל אם כופין במ"ע הוא זירוז לקיים המצוה ששיך רק בזמן המצוה או דילמא הוא עונש על המרידה וממילא מי שמעיו פנים ואומר שלא רוצה לקיים מצוה פלונית כמו סוכה ולולב אפילו קודם יו"ט יש לו דין מורד וכופין אותו עד שתצא נפשו. והמשיך בקונטרס הנ"ל לבאר שבאמת אין כופין ביו"ט והברייתא דנקט שכופין על לולב מיירי שאמר קודם הסוכות שלא רוצה ליקח לולב ולישב בסוכה וממילא כבר מרד על ידי אמירה זו ושפיר שייך להכותו עד שתצא נפשו על ידי ב"ד אפילו קודם יו"ט.

בענין כפיה במצות מילה

עיינן בשו"ת תשב"ץ (ח"ג ס' ח) שדן בפלוני שנולד לו בן בב' בחדש אב ולא רצה למולו ביום שמיני כיון שזה תשעה באב, ולא יוכל לקיים הסעודה בזמן המילה. ושוב נימול הבן ביום תשיעי. וכתב התשב"ץ שבודאי אם אמר ביום השמיני (או קודם לפי גר"י ענגיל הנ"ל) לדחות הברית כופין אותו עד שתצא נפשו. אולם אם כבר קיים המצוה ביום תשיעי שוב לא שייך להלקותו. אחר שכבר קיים המצוה. אולם, מציינו דבר חדש בספר חמדת ישראל הנ"ל שכמו שמצינו בגמ' חולין (ק"י:) שאין כופין על מצוה שמתן שכרה בצדה ופירוש שם רש"י שכיון שיש שכר מפורש בתורה לא צריכין לעונש ב"ד שמכין אותו עד שתצא נפשו שאם כבר יש לו עונש התורה שלא תקבל השכר שמפורש בקרא, תו לא צריכים שום עוד כפיה. עפ"י יסוד הנ"ל כתב החמדת ישראל בקונטרס נר מצוה הנ"ל שמצות עשה שיש בה כרת כגון פסח ומילה הרי כבר פירשה התורה את העונש לחוסר קיום מצוות הנ"ל דהיינו שיש חיוב כרת וממילא שוב לא צריך לשום כפייה אחרת. ועפ"י ביאר החמדת ישראל הטעם שלא הביא החינוך במצות מילה הענין של כפייה במצוות. והוא כנ"ל שעצם הענין שיש חיוב כרת הוא העונש ושוב לא צריכים עוד לשום כפייה אחרת.

כפיה במצות קרבן פסח

ועיין עוד בספר חמדת ישראל הנ"ל שדן ג"כ בטעם שהחינוך כתב במצות אכילת בשר הפסח (מצוה ו) וז"ל והעובר עליה בטל עשה,

וכלל גדול בכל התורה לכל שאומר שיבטל מצות עשה, שכופין אותו בית דין אם יש כח בידם עד שיקיימו. עכ"ל. והרי אכילת קרבן פסח היא בלילה שהוא יום טוב ואין כופין ביו"ט משום שאין מענישין ביו"ט. וכתב החמדת ישראל וז"ל והנה לכאורה עלה בדעתי בפ"י דברי החינוך כשנבין בדקדוק לשונו הזהב שכתב והאומר שיבטל מצות עשה וכו' שלכאורה אינו מובן למה לא כתב בפשיטות דאם אינו רוצה לקיים מצות עשה מכין אותו עד שתצא נפשו ומה זה שכתב והאומר שיבטל לכן נלע"ד דאכילת הפסח כיון דאסור שלא למנויו א"כ אם אינו ממנה את עצמו על הפסח מבעוד יום הרי ממילא אומר שיבטל מצות עשה דאכילת הפסח ג"כ כיון דאי אפשר באכילה בלתי מצות עשה דשחיטה א"כ תמיד כופין אותו מבעוד יום למנות על הפסח משום מצות אכילה ונהי דמשום מצות שחיטה אין כופין אותו משום דהוי עשה שיש בו כרת מ"מ כופין אותו משום מצות אכילת הפסח וזה כוונת החינוך והאומר שיבטל מצות עשה דאע"ג דעדיין לא מטי זמן חיובא מ"מ כיון דידעינן בבירור שלא יכול לקיימה בזמנה אם לא יכין את עצמו עתה להמצוה כופין אותו וא"כ שפיר משכחת ליה כפי' במצות אכילת הפסח וז"נ ב"ה אמנם עדיין לא הונח לנו דהרי במצות אכילת מצה (מצוה י) מבואר ג"כ בהחינוך בזה"ל וכבר אמרנו שב"ד כופין על ביטול עשה עכ"ל וא"כ נראה להדיא דכופין גם ביו"ט דחיוב אכילת מצה לא נוכל לידע בשום אופן קודם הזמן אם לא יקיים את המצוה בזמנה עכ"ל. ועיי"ש עוד בדברי החמדת ישראל שהביא דברי הריטב"א (מו"ק ג: ד"ה ור' יוחנן) שפירש עפ"י רש"י ששייכת מכת מרדות על מצות עשה אפילו אחר ביטול העשה [ויש שהעירו שזה דלא כשיטת רש"י בכתובות פו. הנ"ל] ולפי"ז יש לפרש שמכת מרדות לגבי מצות מצה היא אחר יו"ט אחרי שכבר ביטל מצות מצה. אמנם, יש לפרש עפ"י דברי הגר"י ענגיל הנ"ל ששייך הדין של מכין אותו עד שתצא נפשו ג"כ קודם זמן המצוה אם אומר שלא רוצה לקיים המצוה בשעתו ועפ"י מדוייק לשון החינוך הנ"ל (מצוה ו) שאומר שיבטל המצוה והיינו אפילו קודם זמן המצוה ובנידון דידן הכוונה אפילו קודם פסח אם אומר שלא יאכל קרבן פסח או לא יאכל מצה מכין אותו אפילו לפני יו"ט משום האמירה של מרידה ולפי"ז אין קושי בדברי החינוך לדין שאין עונשין ביו"ט. וביאור זה מובא בקונטרס כפיה על המצוות הנ"ל בנוגע לכפיה על הלולב שהכוונה ג"כ לקודם זמן המצוה שהוא

לפני יו"ט (ע"ש בקונטרס הנ"ל שציין גם לדברי הערוך לנר ראש השנה כח. ד"ה שכפאוהו פרסיים שאף קודם היו"ט כופין להכין מצוות החג עיין שם).